

Vajda Kornél

Illyés Gyula – kultúránk új évezredében

Illyés Gyula a magyar irodalom, elsősorban természetesen a magyar költészet kanonizált nagysága. Már igen fiatalon a legjobbak közé számított; atyai barátja, az egy nemzedékkel idősebb Babits Mihály – aki pedig igen kényes volt ízlésére – az utána következők legjobbjai közt jelölte ki helyét, nemzedékében is mindenkor az elsők közt tartották számon. Ám igazi rangját, képletes és valóságos első helyét a hatvanas években nyerte el és tartotta meg – haláláig, sőt valamivel korábban is. Nemcsak a hivatalosság (három Kossuth-díj), de a „szakma” is primus inter paresként értékelte, és ennek számos jelét adta minden lehetséges és szóba jöhető fórum is. Csak néhányat említenék, nem is épp a legfeltűnőbbeket, ám azért mélységesen jellemzőket is: iskolai tankönyvekben való képviselése az élő költők közül évtizedeken át az elvitathatatlan vezető poszt volt. (Irodalomkönyvekben csakúgy, mint a szöveggyűjteményekben.) De amikor pl. megjelent az élő magyar költészetet bemutató, reprezentatívnak szánt *Miért szép?* kötet, abban is a legtöbb verssel ő szerepelt, és ezt a helyét sem a kritika, sem a közvélemény nem vitatta el, egyszerre volt hivatalos és nem hivatalos, a kultúrpolitika által is, a – persze többé-kevésbé rejtett, rejtőzködő, élőbeszédben azonban nagyonis virulens, irodalmi-szakmai körökben nyíltan vállalt – ellenzék által is megsüvegelt nagyság, nemzeti intézmény. A Pándi Pál-, Király István-féle irodalmi pártideológusok a főcsapást, főirányt jelző Petőfi-Ady-József Attila- „vonalhoz” hozzátehettek és tették is negyedikként Illyés nevét, de az irodalmi ellenzék is inkább csak azon vitatkozott, hogy Illyés-király mellett-alatt ki a „herceg”, vajon Nagy László-é, vagy valaki más (mondjuk Csoóri). Méltatói – teljes joggal – olyanféle „vezéregyéniségnek”, gurunak, szimbolikus figurának (a terminus technicusok még sokáig sorolhatóak lennének) tekintették, mondták és írták, mint Kodály Zoltánt. Sem Lukács György, sem Németh László, sem senki más az élők közül ilyen, ekkora ranggal, tekintéllyel, presztízzsel nem rendelkezett. És a hazai rangot, tekintélyt, presztízst „visszaigazolta” a külföld is. Nem volt ismertebb, elismertebb, megsüvegeltebb költő nála más hazánkban, és korántsem csupán az általa személyes kötődések révén is mintegy második hazának tekinthető Franciaországban, de szerte a világban. A magyar költészetet bemutató külföldi antológiák szinte minden darabja tanúsítja, tanúsíthatja ezt. Nemzeti intézmény volt Illyés, és nemzeti intézményként engedhetett meg magának olyan gesztusokat, lépéseket, akciókat is, amelyeket más soha, semmiképp. Francia kapcsolataival, azzal, hogy ha kell, ha kényszerítik, világbotrányt csap, mert csaphat, zsarolta, zsarolhatta Aczélt, tán még Kádár Jánost is (akivel tegeződött); szavai, megnyilatkozásai diplomáciai jegyzékek sokaságát váltották ki (pl. román vonatkozásban). Szóval költőfejedelem volt, talán úgy és annyira, mint soha senki

a magyar irodalomban. És ezt a rangot olyan életmű támasztotta alá, olyan hatalmas költői, írói, drámaírói, esszéista és publicista, valamint műfordítói oeuvre, amelyet talán nem túlzás Goethe-nek nevezni mind gazdagságát, mind sokoldalúságát, mind – talán – klasszicitását, ha persze, tegyük hozzá gyorsan, nem is világirodalmi vagy esztétikai rangját tekintve. Ez az oeuvre adta, kínálta, teremtette meg azt a magaslatot, ez adta azt a bázist, amelyen, amelyről Illyés nemzetéhez, vagy annak akkori vezetőihez, a világhoz szólhatott, általa egzisztenciális fontosságúnak érzett, tekintett, tudott ügyekben, a magyarság sorskérdéseiben.

És azután meghalt. Említettük, halála után egy ideig, nem sokáig, rangja elvitathatatlan volt, kikezdehetetlennek tűnő. És nem is kezdte ki senki. Ám a rang, a tekintély, a presztízs – a mából visszanézve szinte hallhatatlan gyorsasággal – megkopott, eltűnt, csaknem semmivé lett. Nem támadások, nem vehemens kritikák, nem az irodalmi kanonizáció műveletei okán-révén. Inkább valahogy úgy, mint kedves drámájában, *Az ember tragédiájában* (egyszer azt vallotta, hogy tizenhét példánya van belőle, annyiszor kellett megvennie, mivel hatalmas és persze áttekinthetetlen könyvtárban épp akkor nem találta az előző vagy bármelyik példányt) a fáraó híre-neve: „nem a mennyrázó fergeteg, Nem bömbölő földindulás cselekszi, Csak gyöngye szellő, mely körülenyelg”. Neve persze ma is főfejezet az irodalomtörténetekben, művei ma is kötelező olvasmányok, tud róla az is, aki banaúzus az irodalomban, ám – úgy tűnik – nem olvassák, műveit nem ismerik, a kritikai-irodalomtörténeti jellemzések-elemzések egyre több távolságtartásról (néha nem is rejtett fanyalgásról) tanúskodnak, a vájt fülű értők, a divatokra olyigen érzékeny sznobok és kékharisnyák (és minél inkább tájékozottak, annál inkább) már csak vállat vonnak neve hallatán.

Úgy vélem, szükség e jelenség okait számba vennünk, ha valóban felelni kívánunk a kérdésre, van-e, lehet-e, szükséges-e egy Illyés-reneszánsz, ha megállapítani szeretnénk aktuális-e (és miért és miben és mennyire) Illyés, az illyési oeuvre, ha érdemben szólni akarunk arról, „kortársunk-e Illyés Gyula?”, ha vállaljuk a címet: „Illyés Gyula – kultúránk új évezredében”. Ez a számbavétel nem lehet kíméletes, sőt inkább – ha kell – a kegyeletsértést is vállalnia kell. Épp a kiküzdendő válasz érdekében. Miért avult el hát Illyés? Miért haloványult el (mint mondtuk szinte a semmiségig) híre, neve, rangja, presztízse? A válasz sokrétű, sokszálú. Egyenként vennénk a motívumokat, okokat, lehetséges indokokat számba, hogy azután – az lesz aztán az élvezetes munka – az ellenükben ható, hatható erőket sorjáztathassuk. Már ha sikerül.

Az első ok fölötté banális, szinte már szánalmas is. Közhelyszerűségében is van azonban igazság. A minden irodalmi-művészeti nagyság közvetlen utókorának örök-állandó jellemzőjéről van szó. Az árnyékba, félárnyékba kerülésről. A divat érc-törvényéről. Nem szükség a példákat sorolni, túl sok van belőlük. A közvetlen utókor kegyetlenül, kegyeletlenül hűtlen, a tegnapi nagyság már nem az, a tegnapelőtti vagy még régebbi igen, vagy majdnem mindig igen. Illyéssel hát, e „törvény” szerint, csak az történt, ami mindig, mindenkivel meggesik. Ezért aztán a dologgal nem is érdemes foglalkozni, az idő megoldja a problémát. Csak ki kell várni. Nem hisszük. Már csak azért sem, mert számos más okot is előszámolhatunk a jelenség magyarázatára. Mondhatnánk azt is,

hogy – ez is ősi közhely – a kortársak számára (hisz végül az irodalom nem az irodalomtörténészek számára születik és egzisztál) a mai, az élő irodalom a fontos, az elsőrendű. Mindig a kortárs alkotókkal kell megküzdenie legelőször is az olvasónak, ez a kortárs irodalom pedig éppen elég leckét ad fel, éppen elég problémát kínál, éppen eléggé lefoglal minden irodalomra fordítható energiát és kapacitást, hogysesem olyan „régiekre” is futná kedvből-időből-erőből, mint Illyés. Lehet, valóban így van, de oly sok okunk van még, haladjunk tovább! Vannak – mondják – olyan elemei az illyési tematikának, amelyek jócskán elavultak. Lehet, annak idején fontosak voltak, aktuálisak, lényegre mutatók, ám mára elévültek, redundánsná váltak, holt terhet képeznek. Az a szegénység, ami ellen, vagy aminek nevében, érdekében Illyés szólott volt, ma már nincsen. Nincs az a parasztság, az a nyomor, az a világ; a versek, prózák, cikkek, drámák, amelyek erről szólnak, már csak dokumentumok, történelmi jellegűek, nem élők, nem – közvetlenül – hozzánk szólók, ránk tartozók. De elévült, múlttá vált az a költői modell, az a poétika, az a költői tartás is, amely olyigen jellemző Illyésre. Nem a vallomásos, az életrajzi, a személyes, a személyiséget előtérbe állító, megnyilvánító-kinyilvánító vers ma a korszerű, hanem az objektív líra, a személytelenség, az önmagát író szöveg, az intertextuális alkotás, a szövegközöttség. Nem a hozzánk szóló, hanem a velünk párbeszédre lépő, nem a versbeszédén túl is kitapintható egyéniség, hanem a szövegbe kódolt, a szövegbe veszett, abban eltűnő lírai „én” a modellérvényű. Az irodalmi alaphármasból valaha az alkotó volt a főszereplő (az irodalomtörténetek az ő életrajzával foglalkoztak), később a mű került a centrumba (azt elemezte mindenki), ma az olvasó a főszereplő, az ő olvasata a lényeg, és ennek az olvasatnak, az olvasónak mint több mint társszerzőnek az illyési szöveg, az illyési vers és próza fölötte ellenáll. Egy régi (tehát avult) paradigmát képvisel. De Illyés ellen szól, az ő pozícióját gyengíti-érvényteleníti e líra hangsúlyozottan közösségi jellege, közösségre vonatkoztatottsága, javító-nevelő szándéka, ha még oly rejtetten is megnyilvánuló, de mégis mindenkor kitapintható gyakorlatra irányultsága, felszólításai, profetikussága. Ugyanezen érv variánsa a nemzeti költészet, a nemzeti költő avíttóságára való utalás, a nemzeti költő-prófeta szerep lehetőségének (nem is szólva kívánatosságáról) tagadása. Nem véletlen, mondják, hogy Ady ellenében (aki korántsem él az ifjú szívekben) Kosztolányi vált a népszerűvé, hogy nem Móricz, hanem Krúdy (vagy épp Márai) a modell és a valóban olvasott szerző. Illyés épp a rossz (rég, meghaladott paradigma) oldalán áll, kihullhat hát rostáján az időnek. Ugyanezen érvkészlet filozofikusabb válfaja szerint Illyés verseiben ritkán kap hangot a létszemléleti eredetű kétely, Illyés nem érzékeli a századvég-századelő megváltozott metafizikai stílusát, értékbiztonsága szemben áll a „modernség/posztmodernség alaptapasztalatával”, ő még tud és akar választani és döntené jó és rossz, igaz és hamis, szent és profán (stb, stb, stb.) között, horizontja tehát egy avult ontológiára és axiológiára építő beszélő, és nincs az a gadameri horizontösszeolvadás, amely ezt a horizontot a miénkbe tehetné. És Illyés ellen szólnak a szociológiai vizsgálódások által kimutatott trendek is. A proletár reneszánsz (Hankiss Elemér terminusa) korának, emberének értéktáblái mindenben ellentétesek az illyési normákkal-követelményekkel-parancsolatokkal, az

önkitaljesítés nem árulhat egy gyékényen a szolgálattal, a gyönyörelv a kötelesség-teljesítés kategorikus imperatívuszával, a fogyasztó-vásárlói psziché a munkálkodóéval (stb.).

De persze nemcsak ilyen fennkölt, filozofikus-szociologikus, metafizikai és poétikai érvek sorjáznak és sorjáztathatók Illyés ellen, ellenében. Jóval kevesebbet nyomnak ugyan a latban, de – úgy hiszem – tetemesen hozzájárultak, hozzájárulnak az illyési modell, az illyési költészet értékevalválásához, értékvesztéséhez azok az „érvek”, amelyek Illyés személyét, integer valóját érintik. Ezek régi keletűek, jószerivel végigkísérték Illyés egész pályáját (attól kezdve, hogy egy nagy kortársa füstszerűnek, megfoghatatlanul gomolygónak nevezte-írta le, azon át, hogy Horváth Márton „a kivárás ravasz prófétája”-ként aposztrofálta, el egészen a kassági „gatyás” jelzőig), de manapság új veretet és hangsúlyt kaptak. Immár nem az számít, hogy Révai és Rákosi révén mentette Szabó Lőrincet és Németh Lászlót, hogy a már említett zsarolás eszközkészletével szólt, tett, hatott a határon túli magyarság érdekében, hanem inkább az, hogy – ugye – tárgyalt Révaival, Rákosival, puszipajtás viszonyban volt Aczéllal, pertu Kádárral stb. Maga Illyés szolgáltatott adalékokat bőségesen ilyesféle meggondolásokhoz naplójegyzeteiben. De anekdoták is teremttek szép számmal e nemben. (Az egyik legkedvesebb: Egy emigráns magyar, híres ember kérdezi Illyést, annak villája teraszán: Aztán miféle ember ez a Kádár? A válasz: Hát láthatod, itt él közöttünk – mutat Illyés a valóban vele szomszédos Kádár-villa felé.) Hogy az ilyesféle „meggondolások” nem a rangemelést, a rangtartást erősítik, nyilvánvaló.

Mint látható, mázsás hegytömbök nyomják, takarják az illyési életművet, meggondolások, érvek, világ- és hazai tendenciák sokasága gördít akadályt érvényesülése elé, hatalmas erők dolgoznak ellene. E nyomás, fedés, akadálytömeg adalékai bizonyonnyal sorolhatók lennének még, ám nem lehet célunk a teljességre törekvés. Inkább kellene figyelmünket arra fordítani, vajon vannak-e, lehetnek-e, működnek-e ellenerők, ellentendenciák, az oeuvre mellett szóló, ható erők, érvek, megfontolások. Úgy tetszik, nem kevés ilyenre lelhetünk. Igyekezzünk ezúttal őket számba venni.

Az első mindjárt ennek az életműnek, ennek a versek, drámák, esszék, műfajilag nehezen besorolható-meghatározható prózák hatalmas konglomerátumából, halmozából álló oeuvre-nek az esztétikai súlya, rangja, tökélye. Mert – megengedve – egyelőre –, hogy ez az életmű számos elemében elavult, korszerűtlen, egy régebbi, régi, elmúlt vagy elmúlóban lévő korszakhoz, „világállapothoz” kötődik, azért immanens esztétikuma, klasszicitása, tán nem túlzás a szó, mozarti jellege azért tagadhatatlan. Átütő erejű és minden esztétikailag fogékony olvasó számára priméren, elemi erővel feltoluló élmény e költészet. Annak modalitásbéli gazdagsága, amely a bravúriáktól a csendes, szinte Arany János-i önirónikus költői jegyzetekig, az epikolírai kompozícióktól az egynemű, egyetlen hangtestű dalokig, a bonyolult intellektusú, filozofémák sokaságával operáló művektől a gnómákig és enigmákig, az archetipikus szimbólumokra épülő-építő, látomásos-szürrealisztikus versektől a prózaian szikár, a szavak litterális szemantikájának hallhatatlan nyomatékot adó művekig, a groteszk-abszurd-avantgárd, provokáló lírától az érzelmi telítettségű, páratlan zeneiségű, szívszorítóan

törékeny vallomásosságú alkotásokig terjed, és épp csak felvillanhattunk valamit ebből a gazdagságból, ebből a szinte kimeríthetetlennek látszó skálásélességből. Az olyan költemények, mint a *Halott leány*, *Novemberi ég alatt*, *A ház végén ülök*, *Derűs öreg*, *Megered az eső*, *Három öreg*, *Ifjúság*, *Téli búcsú*, *Apám halálára*, *Fölkél a szél*, *Nem menekülhetsz*, *Rigómező*, *A kacsalábonforgó vár*, *Haza a magasban*, *Csönd*, *Fecskék*, *Hajlik a nyír*, *Csillagok*, *Rajz*, *eltépésre*, *Könny közt remény*, *Élő szobor* és megannyi, felsorolhatatlanul sok verse mindenkor a legszebb, legteltebb esztétikumú magyar költemények közé fognak számítani, és nem lehet igazi irodalmi műveltségről szólni, nem lehet a magyar irodalomban otthon lenni ismeretük, számontartásuk, belső, intenzív elsajátításuk nélkül. Mindez szinte köztudalom, banalitás. Ám a (posztmodern) szemafor mégis tilosra van állítva, mint fentebb láthattuk. De vajon jól láttuk-e? Nézzünk a szemébe néhány fentebb elsorolt-fölsorolt nehézségnek!

Ami az intertextualitást, szövegközöttséget illeti, nehéz arra nem gondolni, hogy valami végzetes vakság verte meg azokat, akik épp e nemben, épp e térrénumon kicsinyelték le az illyési lírát. Hisz – és ez a modalitásbéli gazdagságból is következik, annak is az indexe – Illyés versnyelvébe, versbeszédébe emelte a magyar líra csaknem valamennyi nagy, kanonikus versmenetét, versgrammatikáját. Berzsenyis, vörösmartys, füstmilános ódaiság, csokonais, petőfis, kosztolányis áttetsző világosság, kassákos konok egyirányúság, babitsos filozófiai-metafizikai töltés (stb.) mind rendre feltalálható Illyésnél, és mindegyik versváfaj, mindegyik versbeszéd áll neki, mindegyikben igazán otthon van, mindegyikre képes rájátszani, alludálni, mindegyiket képes újraformálni, magához, a magáéhoz hasonítani. Nemhogy tudatlanra venné, nemhogy kimaradt volna belőle, inkább talán nagyon is elmerült a szövegközöttségben, az intertextuális utalásrendszerben és hálóban, talán épp azért nem vevődik ez észre, talán épp azért nem szembeszökő sokaknak, mert annyira jelen van, annyira mindeütt ott látható, annyira át-meg átszövi, átjárja az egész életművet.

Az persze tény, hogy Illyés lírájának a főhőse, a domináns pólusa, eleme a költőszemélyiség, és persze igaz az is, hogy az illyési líra – legalább egy igen széles metszetében – vallomásos, önéletrajzi, önbemutató (stb.). De vajon a személytelenség, az objektív líra, az önmagát író, generáló szöveg az egyedül üdvözítő-é? Vajon a személyesség, a nyomatékosított vallomásosság egyedül és kizárólag a régi és/vagy a kései modernség – meghaladott, időben lejárt – jellemzője-é? Vajon a posztmodern, új érzékenység nem a személyesség egy más, tán nem is rejtettebb, de másféle megnyilvánulása-é? Ha a költészet (legalább a magyar) nem erről látszik tanúskodni (de például, ha jól értem, a német és a francia annál inkább), a (posztmodern) regény mindenképp. Gondoljunk csak Esterházy vagy Nádas modellértékű regényeire, Kertész prózájára, Spiró szövegghalmazaira, hogy csak néhány igazán szembeötlő példát vegyünk. Az illyési személyiségközpontú, személyiségmegnyilvánító, személyiségcentrikus költészet nézhető – és milyen természetességgel, mennyire spontánul adódóan – az új érzékenység oldaláról, szempontrendszerre, horizontja felől is. Épp csak át kell tennünk magunkat egy másféle koordinátarendszerbe, amely éppúgy értelmes és éppoly jó tájolóást tesz lehetővé, mint a korábbiak, épp csak mást és más-

ként ugrat, emel ki a már ismertnek vélt költői korpuszból. (És – próbáljuk meg! – ez a nézőpont legalább annyi értékre nyithatja rá a szemünket, mint a hagyományosabbak, és csak komplexebbé, telítettebbé, gazdagabbá teszi a versszöveget. Mindez persze csak utalás, csak röpké rámutatás, csak egy lehetőség, egy nézőpont, egy horizont jelzése, valószínűsítése. De manapság, amikor egyre gyarapodnak az Arany János, sőt Petőfi posztmodernitását be- és kimutató monográfiák és értekezések, éppen nem tűnik a fenti megfontolás erőltetettnek, hajánál fogva megragadottnak. Ám – láttuk – az illyési oeuvre ellenében nem csak, sőt talán nem is főleg esztétikai, poétikai érvek sorakoztattak fel. Nézzünk szemébe ezeknek is.

Talán a tematika avultságát, egy eltűnt világhoz való kötöttségét illető megfontolások a leginkább megalapozottak. Mert – kétségtelen tény – sokszor vélheti, érezheti úgy az olvasó, nem róla, nem az ő világáról, nem az ő problémáiról szól Illyés, hanem a történelemtől. Nem közvetlen élményt kínál hát, hanem többszörösen közvetítettet. (Csak zárójelben jegyeznénk meg, hogy a közvetítés – Hegel szerint – épp a szellem mint olyan „helye”.) Csakhogy ez a benyomás, ez az érzés, ez a vélekedés nem áll meg. Mert igaz bár, hogy azok a béresek, azok a pusztaiak, azok a szelíd szegények, azok a cselédek már nem a mi világunkból valók, a történelem falába hátráltak vissza (hogy magát Illyést parafrázeáljuk), ám talán nem az a fontos, hogy milyen egészen konkrét vonásokkal bírnak, illetve bírtak ezek a béresek, pusztaiak (stb.), hanem talán magának a szegénységnek, elesettségnek, világból való kizártságnak a fenomenológiája lehet döntő. A viszony a szegénységhez, a szegénység „megszólítása”, a szegénység univerzumának a felmutatása. És hogy ez ne lenne – épp ma, épp most, hic et nunc – aktuális? Az ellenkezője az evidencia. Soha aktuálisabb, soha magának nagyobb fontosságot követelő ez a „téma”, ez a világ nem volt, mint éppen ma. Erre talán kár a szót is vesztegetni. Megint csak az a helyzet, hogy a vád átfordul ellentétbe, épp az értéket, a jelentőséget, a mázsányi súlyt nyilvánítja meg, teszi láthatóvá-érzékelhetővé.

És nunc veniam ad fortissimum: nézzünk szembe a nemzeti költő, a népben-nemzetben (és nem alanyban-állítványban) gondolkodó költő és esszéíró helyzetével a ma perspektívájában, a ma horizontjában. Illyés Kassák körében és a francia avantgárd vonzásában indult. Természetesen tudta, igen világosan látta, hogy a „nemzeti költő” szerepe – ebből a nézőpontból – menthetetlenül avult, vieux jeu. Ha tehát mégis – méghozzá igen hamar, már a *Nehéz föld* (1928) idején – ezt a szerepet, ezt a modellt választotta, emellett döntött – méghozzá visszavonhatatlanul – tudta mit cselekszik. Nos, ő tudta, ismerte Kassák (és Déry) Adyt e vonatkozásban nemcsak mélységesen elítélő, de egyenesen kigúnyoló attitűdjét, és hát akkor nyilván tudott valami egészen mást is. Ami miatt érdemes volt pálfordulnia, a nemzeti szerep, modell elkötelezettség mellett döntenie. Nos, ő tudta, nekünk azonban ki kell találnunk. Persze nem a döntés indokait, hanem annak jelentőségét, érvényét, horderejét. És – úgy tűnik nekem – ez a ma perspektívájából sokkal könnyebb, mint akár húsz-harminc évvel ezelőtt is lehető lett volna. Illyés, a mi értelmünkben vett globalizációról mit sem tudott, mit sem tudhatott. (Noha érdekes lenne ebből a szempontból alaposabban megvizsgálni –

többek közt – *Az éden elvesztése* (1968) című nagy poémáját, bizonyosan nem kis meglepetéssel szolgálhatna. Ám mi már igen sokat tudunk a globalizációról és éppen ezért ismerjük a vele korrelatív lokalizációt, lokalizmust és regionalizmust is. A nemzeti tematika és problematika ebben az összefüggésrendszerben is elhelyezhető, sőt elhelyezendő. Ám nem akárhogy. Nem oly módon, hogy egyszerűen egymáshoz rendeljük, egymásba átjásztatjuk adott hely, régió és nemzet kategóriáit. Már csak azért sem tehetjük ezt, mert a nemzet más összefüggésmezőnyökbe is szervesen, kihagyhatatlanul beletartozik, és éppen nem mindegy, a nemzet melyik értelmét, értelmezését, melyik összefüggésrendszerben elfoglalt „helyi értékét” használjuk. Mielőtt túlbonyolítanánk a kérdést (untig elég bonyolult az önmagában is), szögezzük le: etnikum, nyelv, „törzs”, államnemzet, nemzetállam, kultúrnemzet, választott haza, vérségi (biológiai) és/vagy szellemi, vállalt kötődés (stb, stb, stb.) olyigen ingoványos területén Illyés – szinte az alvajárók biztonságával, ámde fölöttébb tudatosan – holtbiztosan kijelölte azokat a nyomvonalakat, amelyek nemcsak ma is vállalhatóak, de vállalhatóságuknak épp ma vált (és válik folyamatosan) alapvetővé a kategoriális szerkezete. *A Haza a magasban*, az *Elnyelt nép*, *Az ígéret megszegése*, *A nagy nemzetek büszke fiai*, a *Koszorú*, *A törzs szavai* (stb.) éppen ebben a vonatkozásban tekinthetők, tekintendők sokkal aktuálisabbnak ma, mint keletkezésük idején, vagy akár Illyés életidejében. És – tudjuk – nem pusztán versekből, drámákról, poémákról van szó. A hatalmas illyési esszéisztika, publicisztika persze tematikailag is roppant sokoldalú, ám belőle, még az egyébként oly remek irodalmi tárgyú, vonatkozású írásokat is messze háttérbe szorítva, kiragynak a nemzet, haza, magyarság fogalomkörébe tartozó dolgozatok, traktátusok, esszék (*Hajszálgökök*, *Itt élned kell* stb.) Éppenséggel nem tekinthető véletlennek, hogy olyan igazán nagy formátumú kutató történész, mint Szűcs Jenő erre az Illyésre, Illyésnek ezekre az írásaira figyelt, ezekkel kezdeményezett nagyszabású párbeszédet, tisztázó vitát (amelynek egyik végeredményére olyan vitathatatlan világnagyság is érdemben reflektált, mint a francia Annales iskola vezéralakja, Fernand Braudel).

E sorok szerzője úgy érzi, bárhová nyúl, bármely kérdést igyekszik is napjaink horizontjában megközelíteni, nem az derül ki, hogy Illyés megkopott, elavult lenne, hanem épp ellenkezőleg. Csodás újdonságok, ante datum nagyszerűségek igazolják, hogy Illyés ma aktuálisabb, mint valaha is volt, lehetett. Óhatatlanul Fülep Lajos szavai idéződnek fel benne Dante Divina Commediájáról: „saját kora után nem sokkal, különösen a renaissance klasszikájában és hatására századokig a középről a határszélre került, a szemhatáron megátalkodott, s leszállni, se fölkelni nem tudó egzotikus sarki napként vagy az élő világnak mondani már mit sem tudó régészeti monstrumként, hogy egyszer aztán páratlan fényességgel istenigazában mégiscsak fölkeljen, és azóta is fönn deleljen”. E fölkelésnek és delelésnek azonban – természetesen – feltételei is vannak. Búcsúzóul vessünk ezekre is legalább egy pillantást!

Illyés korszerűsége, aktualitása, az, hogy – számos területen – igazi kortársunknak hihetjük, állíthatjuk, vallhatjuk akkor tűnik elő, amikor nem az irodalom vagy társadalom- és művelődéstörténet szokásos módján művét, életművét, oeuvre-jét a múltból,

a történelmi (akkori) szituációból, az (akkori) szellemi légkörből, az (akkori) társadalmi fejlődésmenetből (stb.) származtatjuk (ami persze mind-mind nemcsak legális, de egyenesen kötelező kutatói-szakmai-tudományos penzum), de akkor, amikor a ma felől próbáljuk meg interpretálni, a ma horizontjába állítjuk, a mai koordinátarendszerekben próbáljuk meg elhelyezni. Ha a mai kérdésekre keressük nála, benne a választ, akkor tűnik csak elő, mennyi mindenre található meg ez nála készen, frissen, minden szűkebb értelemben vett korhoz- és szituációhoz-kötöttséget levetve, magáról szinte lerobbantva. Tehát épp ez lenne a dolgunk. Egy ilyenféle párbeszédre kell(ene) törekednünk Illyéssel. És akkor talán azt is felismernénk, felismerhetnénk, hogy – őt kérdezve – nem őt vizsgáztatjuk, hanem nekünk kell vizsgáznunk. Egyszerre több tárgyból is.

(Az írás a Magyar Művelődési Társaság által 2002-ben meghirdetett Illyés Gyula-pályázaton I. díjat nyert.)

